

KÖVES-KÁRAI PETRA

ANGYAL ÉS PÜSPÖK – KÜLÖNLEGES IKONOGRÁFIA
A 18. SZÁZAD VÉGÉRŐL.
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ADALÉKOK A JÁSZDÓZSAI
PLÉBÁNIATEMPLOMHOZ

A templom

Az egri egyházmegye közép-nyugati részén, Gyöngyöstől 30 km-re délre és Jászberénytől 15 km-re északkeletre, a Jászság egyik településén, Jászdózsán található az a plébánia-templom, amely egy különleges, kevésbé ismert ikonográfiai ábrázolást örökített az utókorra.

Soós Imre adatai alapján tudjuk,¹ hogy a dósai plébánia 1704. május 20-tól önállósult Visznek filiával. 1728-ban említették az első kápolnáját Boldogasszonyhalmán (Kápolnahalmon), amelyet a Sarlós Boldogasszony tiszteletére szenteltek. Ez a kápolna 1758-ban remeteség lett. 1743-ban már arról olvashatunk feljegyzéseket, hogy a plébániatemplomot 3 öllel meghosszabbították, fél öllel pedig megmagasították.²

A ma is látható templom épülete kamarai tervtípus alapján készülhetett, amelyre Mária Terézia királynő veje, Albert Kázmér szász-tescheni herceg, magyarországi helytartó, 1777. május 31-én Pozsonyban kelt levelében *delineatiót*, azaz tervet kért, és pénzzel is támogatta.³ Az egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom alapkövét 1777-ben tették le, és az építkezés 1782-ig tartott.⁴ Az 1777. július 22-ei szerződés szerint az építőmester a Gyöngyösön letelepedett olasz származású Quadri Kristóf volt, aki 3200 rajnai forintért vállalta a munkát.⁵ A megállapodásban a város a következőket szögezte le: 1) a régi templom helyén építtessék meg az új is; 2) a régi templomon keresztül vezessék az új templom épületét úgy, hogy a szentélyt tájolják Tarnaörs, azaz észak felé, *frontispiciumát* (homlokzatát) pedig Jászberény felé, azaz déli irányba; 3) az új épületet a régi szentéllyel együtt építsék, hogy amíg az új szentély

¹ Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Budapest: Szent István Társulat 1985, 363–364. Zupkó Ágoston 1885-ben megjelent helytörténeti leírása is fontos alapmű. ZUPKÓ Ágoston: Jász-Dósa község történeti leírása. In: *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*. (Szerk.): BALÁSSY Ferencz/KANDRA Kabos/LESKÓ József, 1. köt. Eger: Érseki Lycziumi Nyomda 1885, 212–272.

² Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNLJNSZML), V.1000.185. Universalis Actorum in Archivum/Levéltári iratok 1413-1846, A 1 8-9, V 1-2.

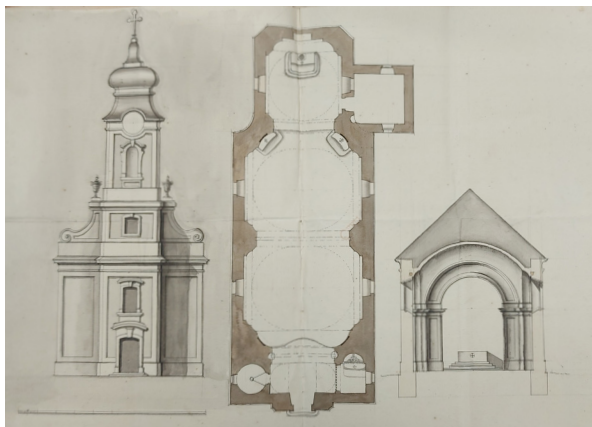
³ MNL-JNSZML-V.1.b. Jászkun Kerületek iratai, C Capsa I., Fasc. 11. Nr. 37.

⁴ Uo., D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. A, C.

⁵ Uo., D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. (1777. július 22.)

megépül, használhassák a régít.⁶ 1777. szeptember 29-én *inscriptiót* (feliratot) véstek az újonnan építtetett *sanctuariumba* (szentélybe), amelyet Török János jászberényi plébános áldott meg ugyanazon év októberében.⁷

Az alaprajzon egyébként jól látszanak a megfogalmazott igények helyei,⁸ illetve a mai templom épületével összehasonlítva az is, hogy az eredetileg nyugati oldalon elhelyezett sekrestye átkerült a keleti oldalra; illetve hogy a templom felépítése a tengelyénél fogva megfordult, tehát a homlokzat a toronnyal északra került, a szentély pedig délre.

A templom alap- és homlokrajza, illetve metszete (Lelőhelye: MNL JNSZML: V.1.b. Jászkun Kerületek iratai, D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. C)

A templom délkeletről (A szerző fotója)

⁶ Uo., D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. (1777. szeptember 3.) Ugyanez olvasható a tanácsülési jegyzőkönyvekben is, ld. MNL JNSZML, V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1739-82: 1777, 264.

⁷ MNL JNSZML, V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1739-82: 1777, 271.

⁸ MNL JNSZML: V.1.b. Jászkun Kerületek iratai, D Capsa XI. Fasc.5. Nr. 24. C [alaprjz].

1856-ban Kovács Mihály „képíró” készítette el a ma is látható főoltárt, amely Szent Mihály arkangyalt ábrázolja, amint győzedelmeskedik a Gonoszon. 1868-ban két mellékoltárt festett meg Sajóssy Alajos, a keresztre feszítést és Szent Rozália alakját. A 19. századi oltárok előzményeit ma már sajnos nem ismerjük. Néhány adatunk maradt 1809-ből, amely tetőproblémákról árulkodik: „félő, hogy a lehulló eső károkat okozhat a festményben és deformálhatja a bútorzatot is”.⁹ Az 1877-ből származó első leltár szerint akkor volt még „két használaton kívüli régi oltárkép a két oldaloltárról”.¹⁰

Templombelső az oltárokkal (A szerző fotója)

Sajóssy két mellékoltárának 1868. évi megáldásáról is megemlékeznek a levéltári adatok.¹¹ A Szent Rozália-oltár megfestetése még az 1831-es nagy pestisjárványhoz kapcsolódhat,¹² hiszen már a következő évből, 1832-ből vannak feljegyzéseink, amelyek szerint a boldogasszonyhalmi kápolnába szicíliai hagyomány alapján máriás körmeneteket szerveztek, és Szent Rozália tisztelete is széles körben elterjedt már ekkor.¹³

⁹ Egri Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: EFL), Archivum Novum, Acta Parochiarum: Jászdózsza, 665/1809. május; 4.

¹⁰ Uo., 2174, 2366/1877.

¹¹ Uo., 1085/1868.

¹² LÖFFLER Erzsébet: Pyker érsek és az 1831-es kolerajárvány. (Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceumának Kápolnájában *Felsőöri Pyker János László egri pátriárka-érsek születésének 250. évfordulója alkalmából* 2022. december 1-jén tartott konferencián elhangzott előadás.)

¹³ EFL, Archivum Novum, Acta Parochiarum: Jászdózsza, 658/1832.

A freskók

A templombelsőt Farenschon (Farenson/Farenzon) Ferenc festőművész 1793-ban díszítette freskóival. Ezt a tanácsülési jegyzőkönyvek is megerősítik:

„Istennek nagy kegyelméből 15 esztendőekkel ennek előtte elkezdett, és már régen az egy nagy oltáron kívül felépülő Templomunkon, hogy egészen tökéletes végezetre hajtanánk, amennyire Templomunk kasszájához bizakodnánk egri képíró Farenzon Ferencz. Mivel a nagy oltáron való Szent Mihály képének, és az egész Tabernaculum Sanctuarium, és Antipendium ki pingáltatása felől gondolkodván egyezni szádékoztunk.

Akivel is 310 Rforintban [rajnai forintban] az egész Sanctuarium, Tabernaculum [szentségház] Antipendium [az oltár támszerkezete homloksíkjának burkolata] ki pingálására, illendően valóságos aranyozására Szent Mihály képének az obszishoz [apszishoz] képest le rajzolásához megegyeztünk, és ötven forint anticipatum [előleg] mellett egymás közt Contractust [szerződést] tettünk, a mely Contractus Kiss Jóseff Templom Bíró Úr kezébe adatott.

Jelen léven Bálint Tamás fő Bíró, T[isztelendő] Plébános Takács László úr, Békéssi Pál, Kiss Jóseff, Marácz János, Sedony Páll, Gulyás János, Dósa András, Tóth Jóseff, Bene János vagy Dósa Páll Notarius által.”¹⁴

Bő egy évvel később pedig a következőt olvashatjuk:

„Öreg és Ifj. Kalmár János J. Árokszállásy Naturalisták [autodidakta mesterek/művészek] megjelentek olly formán, hogy az Templomban fel-állítandó 2 oltárok árára a tett obsziis szerént alku tennének.

Kik is száz R.For. és egy 4 lovú kotsinak [kocsinak] Pestic [Pestig] való adásában meg állapodtak olly formán, hogy még az héten el készítvén, és Télen pedig még az egész Ráma is el készítesen, melyek magosságai 10 Sukni [hüvelyk] az Világosságba, az egész Rámának az ekvatiója [egyenlősége] pedig 14 egész Sukni, az ára pedig, ha az el készítéskor meg nem adattathatik, az várakozásra magokat mostanság kötelezik.

Anno 1793 die 30 Novembri Prasentibus Paulo Békésy, ... Thoma Bálint, Andr[ae] Dósa, Joanne Gulyás, Senator Paulo Dósa Notar[ius] m[anu] p[ropria].”¹⁵

Ezekből a jegyzőkönyvekből derül ki, hogy Farenschon Ferenc freskóival kidíszítette a szentély és a boltív (*tabernaculum sanctuarum* és *antipendium*) mezőit, illetve a barokk Szent Mihály-főoltár keretének aranyozását, a munkát 310 rajnai forintért végezte el, amelyért 50 rajnai forint előleget kapott. Már ekkor szóba került a két mellékoltár kőalaptól a farámáig történő megépítésének gondolata, amely munkákat aztán árokszállási mesterek készítették el.

¹⁴ MNL JNSZML, V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1786-94: 196/219. (1792. június 28.)

¹⁵ MNL JNSZML, V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1786-94: 260/282. (1793. november 26.)

A szentély csehboltozatos mennyezetén a Szentháromság csoportját a passió tartozékaival, illetve angyalokkal és putókkal festette meg Farenschon Ferenc. A hajóban, a liturgikus szent térhez legközelebb eső, első boltmezőben a Mindenszentek kompozícióját a hagyományoknak megfelelően alkotta meg a festő: az egri Líceum kápolnájának Maulbertsch-féle megoldását ide, a jász templomba is elhozta a művész. A dósai templomban felfedezhetjük a líceumi szentek alakjainak szinte pontos másolatát és elhelyezkedését: például Árpád-házi Boldog Margitot, Szent Erzsébetet a koldussal, mellette Boldog Gertrúdot, valamint Szent Lászlót és Szent Imrét.

A diadalíven azonban nemcsak szép ornamentális részeket fedezhetünk fel, hanem az archivolton Ábrahám áldozatát Izsák és az angyal alakjával, a másik oldalon egy püspök szentet egy angyallal, a háttérben egy később kifejtésre kerülő kis jelenettel a barlang és egy város előtt. Ami azonban középen hangsúlyos: egy balusztrádszerű, volutákkal díszített architektúrális mező, benne fél rocaille motívumokkal keretezett latin bibliai idézet: „ECCE EGO MITTAM ANGELUM MEUM” – „Nézd, elötted küldöm angyalomat...” (Kiv 23,20).

Az archivolt egyes elemei (A szerző fotója)

Fareschon Ferenc: *Szentháromság* (A szerző fotója)

Fareschon Ferenc: *Mindenszentek* (A szerző fotója)

Franz Anton Maulbertsch: *Az üdvözültek* (1793) freskója (Szántó György fotója)

A második boltmezőben Keresztelő Szent János és az egyházatyák láthatók. Ez az ikonográfia is elterjedt ebben az időszakban a környéken. Egyik szép példája látható a hevesi, hasonló tituluszú plébániatemplom freskóján, amelyet Johann Nicolaus Dietrich festett meg.¹⁶

Farenschon Ferenc: *Keresztelő Szent János lefejezése* (A szerző fotója)

Sajnos, és ezt a különböző szignók is alátámasztják, nemcsak Farenschon Ferenc érintette ecsetjével a dósai templomépület felületeit: ebben a boltmezőben ugyanis Nagy Szent Gergely pápa mellett „Franz Faren/zson pinxit/1793” feliratot, Szent Jeromos mellett „Újította Tancsa Lajos Egerből 1882” aláírást, Szent Ambrus mellett pedig „A? Benőcs, Pi... [pinxit?] /Marusiácza Károly/... Gyula és Légrádi László/Benedek ?1889” kéznymokat olvashatjuk.

Falképrészletek a művészek szignóival (Gaylhoffer Kovács Gábornak, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténet Tanszékének „Barokk freskófestészet Magyarországon” című OTKA-programja keretében készített fotói)

¹⁶ Korábban úgy gondolták a szakemberek, hogy Antoine Charles Rosier alkotta, ld. *Heves megye műemlékei*, III. köt. (Szerk.): DERCSÉNYI Dezső/VOIT Pál. Budapest: Akadémiai Kiadó 1978 (Magyarország műemléki topográfiája 9), 285. Reprint: 328–329. Ma viszont már tudjuk, hogy Dietrich készítette azokat, ld. *Barokk freskófestészet Magyarországon*: <https://barokkfresco.btk.ppke.hu/jegyzek.html> (utolsó letöltés: 2024. március 14.)

Szent Mihály megjelenése: az *Apparitio*, *Inventio*

Ahhoz, hogy megértsük e részlet ikonográfiai üzenetét, és be tudjuk azonosítani a püspökszentet – akinek a személyére semmilyen attribútum nem utal –, meg kell figyelniünk a háttérben látható jelenetet, amelyre már az előbb utaltunk. „A háttérben folyó vagy tengervíz látható, amelynek túlsó partján hatalmas sziklába vájt barlang helyezkedik el, mögötte város látképe rajzolódik ki. A víz innenső partján nyilazó figura, előtte pedig egy ökör tűnik fel, kettejük között egy fatönc látható. Az íjat tartó figura mellett egy repülő nyíl jelenik meg, amely visszafordulva az íjazó felé tart.”¹⁷ E jelenet egy itáliai hagyományból vett ikonográfiát ábrázol.

Ez a középkori legenda Szent Mihály arkangyalhoz és a Gargano-félszigeten található Monte San'Angelo városka Szent Mihály-bazilikájának alapításához kapcsolódik: „A hagyomány szerint 490-ben egy jómódú sipontói gazda a város közelében lévő Gargano-hegy oldalában legeltette marhacsordáját, amikor észrevette, hogy a legszebb bikája elkóborolt. Hosszas keresés után egy barlang szájában talált rá: a bika ott térdelt. Haragjában kapta az íját és rálőtt az állatra, de a kilőtt nyílvevő visszafordult és őt sebezte meg a lábán. A gazda Lőrinc püspökhöz sietett és elmondta neki az esetet. A püspök háromnapos böjtöt hirdetett, és a harmadik nap végén megjelent Szent Mihály főangyal, aki ezt mondta neki: «Én vagyok Mihály főangyal, és mindig Isten színe előtt állok. Ez a barlang az én szent helyem, én magam választottam; én őrzöm és vigyázok rá... Ott, ahogy szétnyílik a szikla, bocsánatot nyernek az emberek bűnei... Amit ott kértek imádságban, megkapjátok. Éppen ezért menj és a barlangot szenteld keresztény kultushellyé.»”¹⁸

Ezek alapján a püspökszent nem lehet más, mint a nálunk ismeretlen, magyarra Manfredóniai vagy Sipontói Szent Lőrinc püspöknek fordítható (San Lorenzo Maiorano, kb. 440 – Siponto, 545. február 7.) egyháznagy, akinek a szerepeltetése

*Angyal és püspök a jászdózsa
plébániatemplom diadalívének
archivoltján (A szerző fotója)*

¹⁷ SMOHAY András: Jászdózsa. In: *Barokk freskófestészet Magyarországon*, IV. köt.: Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye, 2024 (megjelenés alatt), (342–347.) 345. – Itt szeretném megköszönni Smohay András és Gaylhoffer Kovács Gábor segítségét a fotókkal és dokumentumokkal kapcsolatban.

¹⁸ *Magyar Katolikus Lexikon*, https://lexikon.katolikus.hu/S/Szent_Mihály_főangyal_megjelenése.html (utolsó letöltés: 2024. március 1.)

több szempontból is megerősíti az itáliai barlangkápolna, illetve a jászdózsai plébániatemplom isteni eredetű, azaz *akheiropoiétosz* voltát.

Sipontói Szent Lőrinc püspök életrajza a hagiográfiai tradíciókon alapul, mivel az két névtelen szerzőnek a szent halála után évszázadokkal írt két *Vitájából* származik, amelyek helyenként ellentmondanak egymásnak.¹⁹ 491-ben, az előző előjáró, Félix püspök halála után egy sipontói küldöttség Konstantinápolyba utazott, hogy új lelkipásztor kinevezését kérje egyháza számára. Zénó császár egyik rokonát, Lőrincet nevezte ki. Ő Szent István protomártír és Szent Ágota ereklyéit magával hozva Rómába utazott, ahol I. Geláziusz pápa (492–496) püspökké szentelte.²⁰

A Sipontói Szűz Mária ikonja

(Lelőhelye: https://it.wikipedia.org/wiki/Maria_Santissima_di_Siponto)

A legenda szerint Szent Lőrinc Konstantinápolyból hozta magával a *Sipontói Szűz Mária ikonját*, Manfredonia város jelenlegi társvédőszentjét; a képet 1955. augusztus 28-án Giuseppe Angelo Roncalli bíboros, a későbbi XXIII. János pápa megkoronázta.

A püspökszent élete a hagyomány szerint összekapcsolódott Szent Mihályéval, akinek csodáit a 6. és a kora 9. század között készühetett *Liber de apparitione Sancti Michaelis in Monte Gargano* tartalmazza. Ennek leírásai sok helyen olvashatók, például Ioannes Bollandus *Acta Sanctorum*ában is, amelynek köteteit Eszterházy Károly egri püspök beszerezte az egri Líceum könyvtára számára.²¹

Ami a jászdózsai plébániatemplomban az ív középső volutás rocaille-ban található latin szentírási idézetet illeti, szintén a templom nem emberi kéz által alkotott voltának a gondolatát sugallja. „Ecce ego mittam Angelum meum. Exo:23 V20” („Nézd, előtted küldöm

¹⁹ Ada CAMPIONE: Lorenzo di Siponto: un vescovo del VI secolo tra agiografia e storia. In: *Vetera Christianorum* 41 (2004), 61–82.

²⁰ <https://www.ilsipontino.net/san-lorenzo-maiorano-patrono-della-citta/> (utolsó letöltés: 2024. március 1.)

²¹ A május 8-ai jelenés szeptember 29-ére áthelyezett ünnepének leírását őrzi az egri Főegyházmegyei Könyvtárban B.III.19. jelzetszám alatt található, 1762-ben kiadott *Acta Sanctorum Septembris*, tom. VIII. Egyébként az újonnan megjelent Garampi-levelezésekben is olvashatunk erről: *Giuseppe Garampi és az egri Eszterházy-könyvtár gyarapítása, 1776–1790. Dokumentumok*. (Közlő: FEJÉRDY András/Soós István. Budapest – Eger: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Líceum Kiadó 2023 (Magyar Történelmi Emlékek/Okmánytárak: Egyháztörténeti források 18 – Eszterházy Károly püspök és kora/Források 1), 139., 142., 291.

angyalomat, ... [hogy őrizzen utaidon, és elvezessen arra a helyre, amelyet kijelöltem].” Kiv 23,20). Tehát Szent Mihály, Isten hírnöke jelölte ki a helyet, hogy ott legyen – a Kivonulások könyvében szereplő idézet folytatásának megfelelően – kápolna/templom, vagyis az Úr háza.

Így Jászdózsán a garganói püspök és Szent Mihály első csodája érdekes, „kvázi” újszövetségi képe, tipológiai párja az ószövetségi előképnek, Ábrahám áldozata jelenetének, ahol és amikor maga az Isten jelölte ki a helyet, de az Úr angyala közbeavatkozott – ezt jelenti az „Inventio sancti Michaeli”-kifejezés is, amely az angyal által végrehajtott „isteni beavatkozásra” utal.

Hogy kerülhetett Jászdózsára ez a keleti és nyugati hagyományokat összekapcsoló ikonográfiai jelenet? Hiszen előképeket legközelebb csak Bajorországból, Berg am Laimból (ma München) és a Habsburg Monarchiához tartozó San Candidóból (Innichen, Bolzano tartomány) ismerünk. Johann Baptist Zimmermann 1743/44-ben festette ki a szent életével és csodáival a Berg am Laim-i Szent Mihály-templomot. Christoph Anton Mayr tiroli rokokó festő pedig 1760-ban dolgozott a san candidói Szent Mihály-templom freskóin. Érzékelhetjük, hogy ezek mind nagy, a szent egész életét és csodáit bemutató freskóciklusok, amelyeken nemcsak ez az egy jelenet szerepel, hanem az arkangyal többi, Isten által támogatott tettei is. Hiszen a már megismert csodák után a következő történt: „A hely azonban nehezen megközelíthető és titokzatos volt, korábban pogány kultusz is folyt ott, a püspök vonakodott attól, hogy kápolnát nyisson a helyen.

Hamarosán egy második jelenés következett: 492-ben Sipontót ellenség vette körül, s a város már közel állt a feladáshoz. Ekkor a püspök háromnapos fegyverszünetet kért, és a város népe nagy bizalommal, imádsággal és böjttel Szent Mihályhoz folyamodott. A harmadik nap végén megjelent Szent Mihály a püspöknek, és győzelmet ígért. Ezzel új erőt öntött a védőkbe, akik kitörték a városból, és vihar közepette elsöprő győzelmet arattak az ostromlók fölött. Ez május 8-án történt.

A következő évben, hálából a győzelemért, a püspök a barlangkápolnává szentelésére készült. Szándékában I. Geláziusz pápa is megerősítette. Ekkor ismét megjelent Szent Mihály, és tudatta vele, hogy ő már fölszentelte a barlangot. Lőrinc püspök a környék hét más püspökével, Siponto papságával és népével körmenetben a barlanghoz indult. S láss csodát: útközben a tűző nap ellen a püspökök feje fölött lebegő sasok tartottak árnyékot kiterjesztett szárnyukkal. A barlanghoz érve látták, hogy sziklaoltár áll benne, rajta bíbor terítő és kereszt, a barlang padozatában pedig gyermek lábnyomok, melyeket Mihály főangyal hagyott ott jelül. Szeptember 29-e volt, amikor Lőrinc püspök nagy örömmel mutatta be az első szentmisét a barlangban, mely az egyetlen nem emberi kéz által fölszentelt kápolna, amelyet később mennyei bazilikának neveztek.”²²

²² *Magyar Katolikus Lexikon*, https://lexikon.katolikus.hu/S/Szent_Mihaly_foangyal_megjelenese.html (utolsó letöltés: 2024. március 1.)

Ezeket a jeleneteket is láthatjuk e templomok mennyezetén. Egyébként katalán, spanyol és itáliai területeken maradtak fenn ilyen jellegű vizuális emlékeink. Közéjük tartozik például a 13. századi, Sutriban található Madonna del Prato-barlang is, amelynek történetében újra kirajzolódik az isteni eredet voltának hangsúlyozása: a korábbi Mitrász-szentély helye megszentelődött, amikor a keresztények kezdték el használni templomként.

Az 1225 és 1250 között készült *A három arkangyal* antependiuma, amely a barcelonai Museu Nacional d'Art de Catalunya gyűjteményét gazdagítja. Négy mezején Rafael és Gábel arkangyal *pszükhopomposz* alakja mellett Szent Mihályt láthatjuk; az egyikén, mint aki legyőzi a gonoszt, a másikon a lelkek jó és gonosz cselekedeteinek mérlegelőjeként, a harmadikon pedig az általunk bemutatott jelenetet, az *Inventio sancti Michaelis*: amint a fás hullámokon ülő marhától visszaforduló nyíl a gazda szemébe szűr vissza. A Sant Pau de Casserresből származó ábrázolás ötvözi a funkciót és a gargonói hagyományt.

A firenzei Santa Croce Velutti-kápolnájának 1350 körül készült táblaképén is ezt láthatjuk. De az itáliai tre- és quattrocento művészetéből egy Fra Angelico-festményt is ismerhetünk: az 1418-ból fennmaradt táblakép (Yale University Art Gallery) egyik jelenetén a már ismert *Inventio* jelenik meg. Másik oldalán viszont a normandiai és breton partok találkozásánál lévő Mont-Saint-Michelen történt csodát láthatjuk: egy istenfélő és várandós francia hölgy idetartó zárandoklata alatt dagályba került. Ekkor kérte a Szűzanyát, hogy mentse meg őt. Az ő és Szent Mihály segítségével ez sikerült. A két nyugati csoda, jelenés, *Inventio* együttes ábrázolása igen ritka.

Fra Angelico: Szent Mihály megjelenése Mont-Saint-Michelen és a Gargano-hegyi bika csodája (1418) (Lelőhelye: Yale University Art Gallery, inv. no. 1943.213, Bequest of Maitland F. Griggs, B.A. 1896)

Talán a legismertebb ikonográfiai előkép a Cesare Nebbia által a vatikáni Térkép-galériában a 16. század utolsó negyedében megfestett mennyezeti freskó lehet, amelyen már a püspöki processziónak a barlang felett megjelent Szent Mihály felé haladó menetét láthatjuk, amely alatt a bika épp kiszökken a barlangból.

Személyek

A korszakban, illetve a helyszínen, azaz Jászdózsán fontos szerepet betöltött személyek, így a püspök és a plébános szerepét illetően a következőket állapíthatjuk meg. A *Heves megye műemlékei* című összefoglaló kötetekben szerepel egy olyan megállapítás, amely immár megcáfolható: Farenschon „1793-ban festi ki az egri székesegyházat”.²³ Ezzel kapcsolatban hasznos lett volna az ezt az információt tartalmazó forrásra történő hivatkozás, hiszen az egri székesegyház szerepét ekkor a régi plébániatemplom töltötte be, amelynek patrónusa Szent Mihály arkangyal volt.²⁴ Így vélelmezni lehetne, hogy esetleg magától Eszterházy Károlytól származna a jászdózsai ikonográfiai program is.

A jászdózsai plébánosok szerepe sem elhanyagolható. Ugyanis már a templomépítés alkalmával is körültekintően választotta ki a püspök a leendő plébánost: „Mivel a törökszentmiklósi plébános Horváth Ferenc mind jász-fi, mind elegendő érdemű, de magunk is reméljük, hogy a dósai templom építtetésében serénykedni fog hallgatóival együtt, az instansok [folyamodók] kérésére ötet resolváljuk [nevezzük ki] jászdózsai plébánosnak. Mennél előbb tehát mostani törökszentmiklósi plébániájának vakantiáját [megüresedését] a Földes Uraságnak jelentse meg, hogy ide is szükséges lelkipásztor prasantaltassék [állíttathasson] tőle.”²⁵ Valóban egy intellektuális papról lehet itt szó, hiszen későbbi életútja a következő módon alakult: 1781-től 1794-ig Kunszentmártonba került plébánosnak, ahol szintén ő építtette fel a templomot.²⁶ Később esperes lett a Jászságban. 1804-ben a Collegium Foglarianum prefektusa és a Szentlélek-oltár rektora lett.²⁷ 1806-ban „Horváth Ferenc egri kanonok úr, egy-

²³ Mesterek adattára: Farenschon. In: *Heves megye műemlékei*, I. köt. (Szerk.): DERCSENYI Dezső/VOIT Pál. Budapest: Akadémiai Kiadó 1969 (Magyarország műemléki topográfiája 7), 322.

²⁴ A levéltárban őrzött *Rationesek és Protocollumok* átvizsgálása ezekből az évekből egyelőre nem hozott eredményt. Ha lenne valamilyen adat, akkor nemcsak valószínűsíthető lenne, hanem esetleg igazolható is a püspök, Eszterházy Károly megrendelői szándéka az ikonográfiára vonatkozóan.

²⁵ EFL, Protocollum Consistorii Episcopalis Agriensis, Anno Domini M.DCC.LXXVI., 587. (1776. november 12.)

²⁶ EFL, Archivum Vetus N°2058 – Takács László personaliaja; JÓZSA László: „Introibo ad altare Dei”. *Kunszentmárton katolikus papjai*. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport 2016, 152–153.

²⁷ *Calendarium Dioecesanum V. Cleri Agriensis. Ad annum Jesu Christi Qui est Bissextilis M. DCCCIV. Dierum 366*. Agriae: Typis Lycei Archi-Episcopalis 1804, 33.

szersmind a Foglarianum Collegiumnak prefektusa”²⁸ 1807-ben hevesi főesperes és tiszteletbeli kanonok lett,²⁹ de még ugyanabban az évben meghalt.³⁰

Mindezen életrajzi adatokból látható, hogy a freskók kifestésére már nem ennek a plébánosnak az idejében került sor, bár lehetséges, hogy azok mégis köthetők hozzá, mivel a következő, kunszentmártoni plébánossága alatt Faren Schön Ferenc végezte ott a szentély kifestését és az aranyozásokat 1790-ben, Zirkler János 1788-ból származó főoltárképe környezetében.

A kunszentmártoni templom főoltára (A szerző fotója)

²⁸ MNL JNSZM: V. 1000, 185. Universalis Actorum in Archivum (Levéltári iratok 1413-1846), A/2/148.

²⁹ *Calendarium Archi-Dioecesis Cleri Agriensis, Ad annum Jesu Christi M. DCCCXVII. Post Bissextilem Tertium. Dierum 365.* Agriae: Typis Lycei Archi-Episcopalis 1807, 5.

³⁰ EFL, Archivum Vetus N°1242: Horváth Seraphicus Ferenc personaliaja, végrendelet.

Jászdózsán Farenschon a freskókat 1793-ban festette meg, akkor, amikor már a következő plébános, Takács László töltötte ott a hivatali idejét. Az 1793. évi Farenschon-féle templomfreskók megrendelésekor az ő nevét olvashattuk.³¹ Egyébként már 1776-ban felmerült a jászkiséri plébános neve,³² de csak 1778-ban került utolsó szolgálati helyére.³³ Végrendeletéből kiderül ugyanis, hogy 1798. január 24-én halt meg Jászdózsán.³⁴ A végrendelete alapján, továbbá, hogy ő volt a ma is meglévő monstrancia feltételezett megrendelője, szintén számontartható a falképek vonatkozásában szóba jöhető *inventorok* között³⁵.

A jászdózsai monstrancia
(Babarczy Zoltán Péter fotója)

„Megújítások”

Még egy fontos kérdést meg kell vizsgálni, tudniillik a freskók kvalitásának egyenetlenségét, ami valószínűleg az évszázadok során bekövetkezett „megújítások” (restaurálások) nyomán keletkezett. A Farenschon-falképek iránti negatív hangot a 19. századi leírás ütötte meg: „[...] belső berendezését tekintjük is, melyhez sokban járult Tancsa Lajos egri pictor által 1882-ik év nyarán sikerült kifestése 1200 osztr[ák] ért[ékű] forintért; a boltozati alak-festmények meghagyatván, kijavítottak.”³⁶

A diadalív archivoltja sokkal kvalitásosabb, festőibb, mint a kupolák alakjai. Azonban ahogy olvashattuk, félreérthetően úgy nyilatkoztak, hogy ezeket is kijavították. Márpedig a későbbiekben kiderül, hogy az 1970-es években olyan festéstechnikai jelenségekre is bukkantak, amelyek nem tartoztak az eredeti falképekhez. Ha megnézzük például az arcokat, illetve a kezeket, vagy a méhkaptárt Szent Ambrus mellett, láthatjuk, hogy óriási különbség az eredeti formában meghagyott részekhez képest, például az angyal és a püspök jelenetében. Szentiványi

³¹ Ld. a 14. jegyzetet.

³² MNL JNSZML: V. 38. Realis actorum senatorialium (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1739-82: 1776, 249.

³³ EFL Archivum Vetus N°2058 – Takács László personaliája; *Calendarium Dioecesanum V. Cleri Agriensis. Ad annum Jesu Christi Qui est Bissextilem Secund. M. DCC. LXXXVI. Dierum* 365. Agriac: Typis Lycei Archi-Episcopalis 1786, 50.

³⁴ EFL Archivum Vetus N°2058 – Takács László personaliája.

³⁵ Az aranyozott ezüst monstrancia ötvösjegyei alapján – amelyek az ostyaház körül és a talpon hátul találhatóak – 1792 és 1796 között készülhetett, a pesti Leopold Fischer ötvös műhelyében.

³⁶ ZUPKÓ Ágoston: Jász-Dósa község történeti leírása. In: Balássy/Kandra/Leskó, 216. Meg kell jegyeznünk, hogy a következő oldalon (217.) sajnos szintén negatívan írnak az 1867-ben Sajóssy Alajos által festett két mellékoltárkép minőségéről is.

Gyula a *Művészet*ben közölt adattárban is megjegyezte ezt: „A templom 1882-ben Tancsa Lajos egri festő által újból kifestvén, Farenschon festményei közül csak a boltozaton lévők maradtak meg, minthogy azonban ezeket is megrongálta az idő, ugyanekkor restauráltattak”.³⁷

Tancsa Lajos még 1894-ben is szobafestőként és aranyozóként működött,³⁸ míg 1882-ben Jászdózsán már megújította a freskókat, miként azt a Szent Jeromos melletti szignó bizonyítja. Viszont 1889-ben még ötven hozzányúltak a freskókhoz a Szent Ambrus melletti szignó tanúsága szerint.

Az 1974-ben, valamint az 1976 és 1977 között folyó restaurálást az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség részéről dr. Dénes Jenő vezette, Bujdosó Anna és Kutasné Hoffmann Erika segítségével. A 74-es restaurálási dokumentáció is említi a minőség problémáját: Dénes ezzel kapcsolatban azt vetette fel, hogy az egri székesegyház kifestésével elfoglalt Farenschon talán inkább a segédeit, „Szerentsi Benjámin és Kis András” küldhette Jászdózsára, mint ahogy később, 1803-ban szintén együtt dolgoztak Bélapátfalván.³⁹ De rámutatott arra is, hogy vajon Tancsa javítási munkálatai – aki szerint csak az ornamentális részeket festette meg – vagy a hét évvel későbbi pingálások rontottak a freskók minőségén: „De vajjon ki javította ki – talán ő [Tancsa], vagy ő utána valaki [ötven] – az alakos festményeket a szentélyben és a diadalíven úgy, hogy e képek angyalainak arcából karikatúrát készített [...], avagy a diadalív festményeinek jobboldali jelenetén az elpusztult, de nyomokban még fellelhető eredeti helyére a nyilazó alakot és a bikát olajfestéssel festette a falra.”⁴⁰ „A helyreállításnál a teljességgel elfogadhatatlan, primitív megfestéseket eltávolítottuk [...]”.⁴¹

Véleményünk szerint a túl sok „javítás”, átfestés rontott a freskók minőségén. Ezzel összefüggésben nézzük meg röviden a festő, Farenschon Ferenc pályáját.⁴²

³⁷ SZ[ENTIVÁNYI] Gy[ula]: Farenschon Ferenc. In: *Művészet* 8 (1909), 411–412.

³⁸ 1894-ben Tancsa Lajos szobafestő és aranyozó lányát eljegyezték. *Egri Újság* (1894), 3. Életét leginkább újsághírekből lehet összegyűjteni.

³⁹ Ezek a freskók 1961-ben megsemmisültek. Bélapátfalva. In: Dercsényi/Voit, 537–538.

⁴⁰ DÉNES Jenő: A jászdózsai plébániatemplom festésének 1974-ben megkezdett restaurálási munkálataira vonatkozó beszámoló. Gépirat. H. n.: 1974. [2.] Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ: Tervtár, 25235.

⁴¹ Uo. EFL Archivum Novum, Acta Parochiarum: Jászdózsza 2766/1976: a felújított freskók megáldása a főpásztor által (1976. december 12.). A freskók megáldásáról eddig nem került elő fénykép.

⁴² Dénes Jenő is megjegyezte, hogy a későbbi idők „javításaira vonatkozóan semmiféle adat nem áll rendelkezésre”. Dénes, [2.]. A plébániának az 1980-as években még meglévő, az 1844–1900 közötti éveket felölélő *Historia domus* ma már nem lelhető fel. Vö. DÓKA Klára: *A Magyarországi Katolikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzékei*, 2. rész: *Plébániai levéltárak*, A köt. Budapest: 1986 (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II.), 37. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MagyEgyhFondjegy_02_A/?pg=37&layout=s (letöltve 2024. március 12-én.)

Adalékok Farenschon Ferenc életéhez és művészetéhez

Farenschon Ferenc valószínűleg 1752-ben született Prágában.⁴³ Az 1780-as években először Verpeléten telepedett le, majd Egerben találjuk az 1790-es évektől kezdve.⁴⁴ Két végrendelete is fennmaradt: az 1811. évből kiderül az a rokoni kapcsolat, amely Lieb Ferenc festő családjához kötötte, ugyanis leánytestvére, Farenschon Anna (vagy Rozália) feleségül ment az „edelényi” festőhöz.⁴⁵ A rokonság egyik eredménye látható Jászdózsán is, nevezetesen a Patrona Hungariae copf keretbe foglalt festménye, amelyet stílusa alapján Lieb Ferenc készíthetett 1793-ban.⁴⁶ Farenschon első felesége Árvay Mária volt, aki talán a verpeléti plébános szakácsnéja volt, s még ott, 1788-ban feleségül vette.⁴⁷ Az 1817. évi végrendeletéből az olvasható ki, hogy még mindig törlesztenie kell a már 1810-ben elhunyt első felesége gyógyíttatására felvett kölcsönt, 1300 forintot.⁴⁸ S természetesen a második feleségről, Grónay Máriáról is szó esik.⁴⁹ E dokumentummal kapcsolatban jegyezte meg maga Fischer István érsek, hogy épp a hajdúszoboszlói templomon dolgozott a festő, amikor meghalt.⁵⁰ Farenschon 1818. január 3-án,

Lieb Ferenc:
Patrona Hungariae (1793)
a jászdózsai Szent Mihály-
plébániatemplomban
(A szerző fotója)

⁴³ Életéről a legjobb összefoglaló munka: H. SZILASI Ágota: „Magyarország oltalmazója” – Szent István koronafelajánása és a magyar háromkirályok egri és környékbeli festményeken a XVII–XIX. században. In: *Agria* 46 (2010), 337–338. Korábbi összefoglalók szerint Komotauban született 1726-ban, és 1796-ban halt meg Prágában, csak hogy ezek az évszámok nem rá, hanem egy korábbi felmenőjére vonatkoznak. GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Budapest: Akadémiai 1955, 217.; Georg Kaspar NAGLER: *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter*, etc., Bd. IV. München: Verlag v. E. A. Fleischmann, 1837, 222.

⁴⁴ EFL, Archivum Vetus N°2184 Verpelét, 1788; H. Szilasi, 337.

⁴⁵ JÁVOR Anna: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”. In: *Művészettörténeti Értesítő* 49/3–4 (2000), 180., 184. (41. jegyzet); JÁVOR Anna: *Lieb Ferenc. Egy rokokó festő Felső-Magyarországon*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont/Művészettörténeti Intézet 2019, 71., 109., 118.; Farenschon Ferenc 1. végrendelete: HML, Eger város iratai 1811. év, 443. sz./V.1.b.252.d.443.sz.

⁴⁶ Jávor 2019, 85., 109.

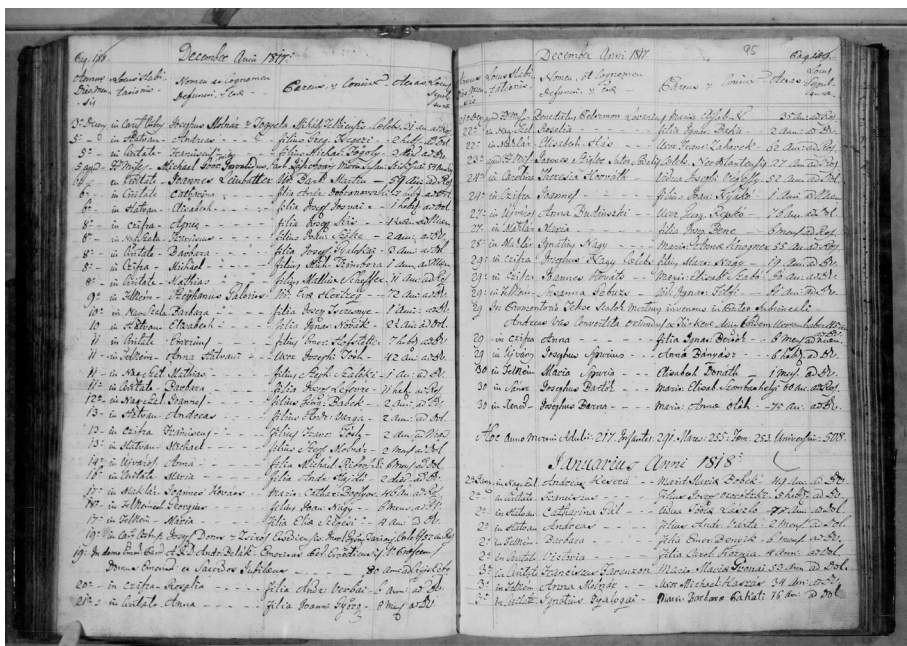
⁴⁷ EFL, Archivum Vetus N°2184 Verpelét, Dr. Haller Antal levele (Tarján, 1788. július 28.).

⁴⁸ A főplébánia anyakönyveiből tudható, hogy első felesége 1810. szeptember 2-án hunyt el.

⁴⁹ Farenschon Ferenc 2. végrendelete 1817. november 29-én kelt. HML, Eger város iratai 1818. év 259. sz./V.1.b.284.d.259.sz., 2.

⁵⁰ Uo., 3.

53 éves korában hunyt el.⁵¹ Ami leszármazottait illeti, a főplébánia anyakönyveiből kiolvasható, hogy az 1813-ban született Ferenc és az 1817-ben világra jött Mária még kisgyermekként hunyt el, s csak az 1815-ben született Alajos élte meg a felnőtt kort.⁵²

20. Az egri Főplébánia anyakönyvének bejegyzése (Lelőhelye: Familysearch.org)

Farenschon fennmaradt művei közül számunkra a legfontosabbak azok a figurális munkái, amelyek ma a verpeléti templom melléktárait és a szajlai templomban egy fatáblán láthatók. Az 1788-ban elkészült Mária mennybemenetele- és Nepomuki Szent János-oltárok,⁵³ az 1800 körüli szajlai Madonnához hasonlóan, kvalitásos késő barokk stílusú alkotások, amelyeken már klasszicizáló vonások is jelentkeznek.⁵⁴

⁵¹ A Főplébánia anyakönyvei, 1818. január 3.

⁵² A Főplébánia anyakönyveiből tudható, hogy Alajos 1815. február 2-án született. 1845-ben Hermann Alojziával történt házasságkötésekore megváltoztatta, magyarosította elírt Farenzen nevét Sikhegyire. *Ld. Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893.* Budapest: Hornyánszky 1895, 199. Az anyakönyvekből szintén kiderül, hogy négy gyermeke született, két fiú és két leány.

⁵³ Dercsényi/Voit (1978), 680.

⁵⁴ Uo., 562.

Faren Schon Ferenc: *Mária mennybemenetele*.
A verpeléti templom evangéliumi oldali
mellékoltára (A szerző fotója, részlet)

Faren Schon Ferenc: *Nepomuki Szent János*.
A verpeléti templom leckeoldali mellékoltára
(A szerző fotója, részlet)

Utószó

Faren Schon Ferenc széles látóköre miatt igazán figyelemre méltó művész lehetett, aki egyéni munkáival bár nem tudta kivívni egy központi (egri) „műhely” létesítését – a szellemi is ideértve, mint amilyen például Johann Lucas Kracker (1717–1779) körül volt, amely halála után is folytatódott –, mégis az egyik legfoglalkoztatottabb oltár- és falképfestője lett az egyházmegyének.⁵⁵ Az itáliai, közelebbbről garganói hagyományon alapuló jászdózsai munkájával egy olyan különleges részletet alkotott, amely egyrészt

⁵⁵ H. Szilasi, 337.: „a legfoglalkoztatottabb”.

a Kelet és a Nyugat összekapcsolódását mutatja Sipontói Szent Lőrinc szent püspök személyének szerepeltetése által, másrészt az akheiropoiétosz, azaz nem emberi kéz alkotta, isteni eredetű szentély ideájának erősítését is szolgálta.

Talán ha nem is volt ilyen tudatos ez a Farenschon-féle ikonográfiai program, akkor lehetséges, hogy csak a festő bármilyen tudatos üzenetközvetítéstől mentes, pusztán alkotói ötlete és megvalósítása volt a jászdózsai freskó, a korszakban minden tanonc esetében szokásos nyugat-európai tanulmányútja tanulságaiból táplálkozva.

A katalán és garganói hagyomány által a köztudatba beivódott csodák ábrázolásai fennmaradtak, s legtávolabbi ismert kisugárzásai a Német-római Birodalomban Berg am Laim, a Habsburg Monarchiában San Candido; a mindedig ismeretlen legtávolabbi pedig Jászdózsa. A Berg am Laimban található Szent Mihály-plébániatemplomban az arkangyal egyik csodájának megjelenítése némi politikai tartalmat is hordoz.⁵⁶ A bajor központban a sipontói csata jeleníti meg az 1742-ben, két nappal VII. Károly német-római császárrá koronázása után elvesztett bajor fejedelemség visszafoglalásának reményét (ami végül 1745-ben következett be).⁵⁷ Jászdózsán viszont ez egy nyugati ambíció, az ezen a vidéken a magyar szentekkel reprezentált függetlenségi törekvés megerősítése lenne, amint a kupolában lévő ábrázolás bizonyítja, és amelynek megfelelően Eszterházy Károly megváltoztatta az egri Líceum kápolnájának ikonográfiai programját.⁵⁸ Ne felejtjük el, hogy Dózsán és a Jászkunságban ezekben az évtizedekben érezhető volt az 1745. évi *Redemptio* – a Német Lovagrend földesúri fennhatósága alól önmaguk megváltásának – hatása, amelyre mindmáig nagyon büszkéek a jászkunok, amit az is igazol, hogy minden évben megemlékeznek róla, és 1995 óta a Jász Világtalálkozók keretében ünneplik meg.

⁵⁶ Itt szeretném megköszönni Jernyei Kiss Jánosnak, hogy felhívta figyelmemet rá és a rendelkezésemre bocsátotta a következő cikket: A. B. [Anna BAUER-WILD]: München, Berg am Laim, St. Michael. In: *Corpus der barocken Deckenmalerei in Deutschland*, Bd. 4: *Der Freistaat Bayern, Regierungsbezirk Oberbayern, Landkreis Fürstentumfeldbruck*. (Hrsg.): Hermann BAUER/Bernhard RUPPRECHT. München: Hirmer 1995, 64–72.

⁵⁷ Uo., 71–72. Ennek az ábrázolásnak a környékre tett hatása megmutatkozik az osztrák lateráni kánonok kongregációjának Szent Mihály-templomában, a Stift Reichersbergen 1778–79-ből. Köszönöm Terdik Szilveszter erre vonatkozó információját.

⁵⁸ SMOHAY András: Az egri líceum Maulbertsch freskói. In: *Magyar Műemlékvédelem* 14 (2007), 99–121.